

ВЗАЄМИНИ В СІМ'Ї ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

УДК:316.6

Дембицька Н. М.

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку, факультет психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, старший науковий співробітник м. Київ (Україна)

Анотація. У статті обґрунтовуються теоретико-методологічні засади вивчення стосунків у сім'ї, опосередкованих привласненням економічних благ, як одного з визначальних чинників економічної соціалізації дитини. З точки зору культурно-діяльничого, структурно-функціонального, суб'єктного, вчинкового та інтерсуб'єктного підходів пояснюється особливості соціалізуючого впливу міжособистісних стосунків у сім'ї на розвиток економічної культури дитини.

Ключові слова: економічна соціалізація особистості, суб'єкт, сім'я, матеріальне самозабезпечення, приватність особистості, сімейні стосунки, взаємини.

Актуальність проблеми. Без перебільшення можна стверджувати, що увесь пострадянський період життя нашої країни ознаменований хронічними процесами реформ і трансформацій, перш за все, в економічній сфері. Кризове економічне сьогодні зумовлює складнощі з розвитком підприємливості у сучасної молоді. Переорієнтація економіки країни на ринкові рейки вимагає від учасників ініціативності, інноваційності та здатності до ризику, в то же час раціонального мислення і

рефлексивності – ознак підприємливого суб'єкта економічних відносин. Всі ці якості закладаються ще у сім'ї, у практиці сімейної економіки. Чи завжди остання зорієнтована на цінності підприємливості? І чи превалюючі сьогодні сімейні економічні цінності сприяють успішній соціалізації дитини? Отже, актуальною постає проблема економічної соціалізації дитини в просторі сучасної сімейної економічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публіка-

цій. У світовій науці накопичений певний досвід психологічних досліджень різноманітних аспектів економічної соціалізації особистості. Слід згадати праці зарубіжних (В. Автономов, І. Андреева, Д. Аткинсон, Г.Беккер, І.Бентам, Дж. Брунер, Л. Вальрас, Т.Веблен, К. Гудмен, К. Данziger, У. Девонс, О. Дейнека, А. Журавльов, Д. Канеман, Дж. Катона, Дж. Кейнс, А.Купрейченко, Л. Макгрудер, Г. Маршалл, Г. Мюнстерберг, В. Позняков, В. Радаєв, Р. Саттон, А.Сміт, В. Спасенников, Є. Суботський, А. Тверські, А. Фенем, та ін.) та вітчизняних (Г. Авер'янова, З.Антонова-Швед, Н.Дембицька, І. Зубіашвілі, Л. Карамушка, О. Лавренко, Н.Левицька, Г.Ложкін, В. Москаленко, Л.Хитрош, Ю.Швалб та ін.) науковців.

Не дивлячись на зростаючу увагу вчених до наслідків та психологічних ефектів економічної соціалізації сучасної молоді в ринковій економіці, окремі аспекти потребують поглибленого вивчення. Так, положень різних концепцій економічної соціалізації особистості нез'ясованим залишається питання становлення економічної культури дитини у просторі сімейних взаємин.

Отже, метою даної статті є обґрунтування теоретико-методологічних підходів до аналізу проблеми простору сімейних взаємин як вирішального чинника економічної соціалізації дитини.

Виклад основних матеріалів та ре-

зультатів дослідження. Теоретично обґрунтувати і пояснити соціалізуючий ефект сімейних стосунків у процесі становлення соціально-психологічних якостей дитини, які в майбутньому відіграють вагомий роль у її економічному самовизначенні, у виборі найбільш продуктивних стратегій економічної поведінки, допоможуть положення культурно-діяльнісного, системного, суб'єктного, вчинкового та інтерсуб'єктного підходів.

Згідно з системною концепцією економічної соціалізації [3;4], цей процес розуміємо як становлення і розвиток тих соціально-психологічних якостей особистості, які необхідні для її успішного включення в ринкові відносини, що вже практикуються в економіці нашої країни. Результатом і показником формування цих якостей є цілісне інтегральне утворення – економічна культура особистості. Вона функціонує і розвивається в надрах об'ємлючої системи (економічної культури як окремих соціальних спільностей, щонайпершою з яких є сім'я, так і цілого суспільства), якими якої вона наділена. Відповідно до такого підходу, розвиток економічної культури на рівні особистості дитини може бути зрозумілим тільки в контексті законів розвитку породжуючої системи (зокрема, економічної культури сім'ї). Соціалізаційна функція сім'ї відмічається в дослідженнях, присвячених проблемам становлення особистості дитини в сімейних взаєминах (О.Чигир, Т.Яблонська).

У дослідженнях, присвячених впливові

міжособистісної взаємодії в батьківській сім'ї на формування економічної (О.Дейнека, М.Семенов, А.Фенько, О.Козлова), фінансової поведінки молоді (О.Чигир) підкреслюється, що сім'я транслює дитині притаманні сім'ї переконання, сценарії та атитюди, які дитина екстраполює на подальший контекст свого соціального життя. Сфера власної економічної активності, яку обере дитина в майбутньому, визначається економічною культурою дитини та закладається в процесі міжособистісної взаємодії в батьківській сім'ї (навички, здібності і знання, цінності та світоглядні позиції).

Згідно з культурно-діяльнісною методологією, культура особистості формується в процесі діяльнісного освоєння досвіду попередніх поколінь, концентрованого в культурі спільноти [3; 4]. Економічна культура будь-якої спільноти, зокрема і сім'ї, виявляється у системі соціально-психологічних взаємин. Економічна культура у матеріальній і духовній формах фіксує і транслює наступним поколінням досвід успішної господарської діяльності. Завдяки цьому зберігається цілісність і забезпечується успішність сім'ї як групового суб'єкта економічних відносин.

Економічна культура сім'ї існує в двох вимірах: речовому і духовному. Речове, матеріальне її виявлення – це ті предмети чи продукти економічної діяльності членів сім'ї і усіх попередніх поколінь, в яких об'єктивовано їх психічні особливості і здібності як суб'єктів господарської діяльності. Духовне вияв-

лення економічної культури сім'ї – це психічні особливості її представників, в яких репрезентовано її речовий світ. У своїй цілісності ці два виявлення віддзеркалюють ступінь розвитку сім'ї як людської спільноти і групового суб'єкта економічної діяльності. При цьому «економічний» характер діяльності визначаємо через активність раціональну, спрямовану на максимізацію вигоди і зиску від привласнення чи відчуження необхідних благ за умови мінімального прикладання ресурсів до цієї справи. Дитина, включаючись від народження у сімейні стосунки, в тому числі, і у економічні – ті, що пов'язані з господарською діяльністю і привласненням економічних благ, соціалізується і стає носієм тих само економічних цінностей, на які орієнтуються інші члени сім'ї.

Важливим моментом економічного успіху сучасної сім'ї є її орієнтація на ринкові цінності підприємливості [3; 4]: господарська самостійність і ініціативність, самодіяльність і матеріальне самозабезпечення, ініціативність, наполегливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, управлінські здібності, незалежність, самовпевненість, прагнення до самореалізації, поінформованість, відповідальність. Названі цінності вітчизняними науковцями [3; 4] було покладено в основу структурно-функціональної моделі підприємницького типу особистості. Така модель втілює потребу суспільства в бажаних соціально-психологічних якостях особистості. Отже, во-

на може слугувати показником сформованості економічної культури особистості. Можна припускати, що від того, чи орієнтуються старші члени сім'ї на цінності підприємливості, багато в чому залежать і особливості економічної культури дитини, яка їх інтеріоризує. Таким чином, економічна культура дитини, яка формується в процесі економічної соціалізації в сім'ї, виражається у системі тих соціально-психологічних якостей особистості, що несуть в собі нормативну модель підприємливої людини і зумовлюють її гармонійне входження в ринкову економіку.

Духовні і матеріальні форми економічної культури сім'ї (будь-то правила поведінки в магазині чи сімейні норми щомісячних заощаджень-витрат і т.ін.) акумулюють історично вироблені всезагальні форми господарської діяльності. Вони тим самим задають дітям ціннісну матрицю ставлення до світу економіки. Відповідно, зумовлюють формування в свідомості дитини узагальненого образу людини-господаря, становлять ядро економічних поглядів й уявлень про сім'ю, про себе та інших у стосунках, пов'язаних із привласненням економічних благ. Вони зумовлюють вибір дитиною найбільш часто практикованих батьками стратегій і способів оперування економічними благами. Розглядаючи власність системотворчим чинником економічних відносин в суспільстві [3], ми підкреслюємо, що в системі економічної культури сім'ї задаються, перш за все, ціннісні характеристики став-

лення дитини до привласнення чи відчуження духовних і матеріальних благ.

Включаючись у систему зв'язків і відносин економіки, людина виступає в ролі найважливішої детермінанти економічних процесів. Таким чином, актуалізується ще один методологічно важливий, суб'єктний, акцент вивчення економічної соціалізації дитини [2-5]. В нашому дослідженні економічна суб'єктність дитини вивчається як така властивість особистості, яка є результатом і показником економічної соціалізованості. Зі зростанням рівня економічної суб'єктності особистість не тільки фіксує, усвідомлює обставини економічного життя, але й намагається активно впливати на них. Внаслідок цього вона перетворює не тільки світ економіки, але й себе у ньому.

Таким чином, у суб'єктній методології економічна соціалізація дитини вивчається нами як процес розвитку таких соціально-психологічних ресурсів і властивостей особистості, які забезпечують її активну інтеграцію в економічну культуру сім'ї. Розвиток економічної суб'єктності дитини у сімейних взаєминах - це розвиток здатності перетворювати зовнішнє (сімейну економічну культуру) за законами внутрішнього (згідно з власною потребо-мотиваційною системою), реорганізувати буття [2; 5].

На цьому етапі наших міркувань доцільним є обґрунтування ще одного методологічно важливого погляду на економічну соціалі-

зацію дитини в сім'ї – представлення її феноменології у інтерсуб'єктній парадигмі. Слід сказати про соціально-психологічний характер самих взаємин у сім'ї, в просторі яких соціалізується дитина. Стосовно дитини цей простір функціонує як об'єктивно існуючі реальні психологічні (інформаційні, емоційні, ціннісні, інтеракційні тощо) зв'язки між членами сім'ї. А вже будучи суб'єктивований, тобто відображений в свідомості дитини, отже, опосередкований власними оцінками і від-рефлексований, цей простір у перетвореному, трансформованому вигляді формується як соціально-психологічний простір дитини. Він «пред'являється через особистісну систему життєвих принципів і смислів, цінностей та ідеалів, прийнятих норм і правил, очікувань, домагань і т.д.» [1]. У ході соціалізації особистість дитини стає тим значущішою, чим більшою є сфера її дії, той світ, у якому вона живе, і чим більш завершеним є цей останній, тим більш завершеною є і вона сама [1]. Йдеться про розвиток і розширення її соціально-психологічного простору і реалізацію ньому її приватності як здатності утверджувати власні прагнення і бажання, права і свободи. Важливо зауважити, що цей процес відбувається за майже незалежної від дитини активності усіх елементів (зокрема, окремих членів сім'ї в її соціально-психологічному просторі). Слід визнати, що все дитинство, отрочтво, а найчастіше і юність ознаменовані для особистості як тривалий період включення до конкретних

соціально-психологічних просторів поза власною волею. Від сім'ї, і характеру взаємин в ній і визнання дитячої приватності на пряму залежить міра суб'єктності дитини не тільки в майбутньому самостійному економічному житті, а досвід її утвердження на більш ранніх стадіях економічної соціалізації.

Отже, в даній методології економічна соціалізація дитини у сімейних взаєминах постає, з одного боку, як проблема суб'єкт-суб'єктних чи суб'єкт-об'єктних батьківсько-дитячих стосунків, закритих чи відкритих для дитини можливостей вільного творення світу своїх стосунків з іншими, можливостей реалізувати себе в них, можливостей бути автором свого життя в просторі спів-життя у сім'ї. Завдяки поступовому становленню функцій суб'єкта уможлиблюється творення освоєного дитиною світу сімейної економіки, власного буття в тканині сімейних стосунків. Це суперечливий процес діяльного освоєння осяжного простору міжособистісних стосунків через наділення суб'єктністю притаманних йому об'єктів і явищ, засноване на прагненні дитини зробити світ «своїм», створити свою реальність. Звідси бере початок особиста власність як, щонайперше, взаємини щодо освоєння найближчого оточення, творення «мого, власного» простору психологічних зв'язків з ним.

Таке оточення дитина знаходить в сім'ї. Воно конкретизується в інформаційних, емоційних, ціннісних, інтеракційних зв'язках між членами сім'ї, у яких втілюються індиві-

дуальні і групові смисли і цінності, прагнення і мотиви. Отже, в одному й тому ж спільному соціально-психологічному просторі сім'ї індивідуальні смисли і цінності, прагнення і мотиви співорганізуються в єдине ціле, оскільки окремі соціально-психологічні простори співузгоджуються, співадаптуються. Утворюється особлива соціально-психологічна цілісність, спільний простір стосунків у сім'ї – сімейні взаємини. Вони не зводяться до реальностей індивідуальних просторів, які їх утворюють. І в яких утверджується спільна суб'єктність – сімейна, згідно з ціннісною матрицею якої розвивається індивідуальна суб'єктність.

Говорячи про ціннісну матрицю простору сімейних взаємин (культуру сім'ї), маємо на увазі ті ціннісні орієнтири, згідно з якими переважно організуються міжособистісні взаємини в сім'ї і дотримання яких забезпечує цілісність і узгодженість елементів сімейної системи. Отже, примусовий характер культури сімейних взаємин зумовлює її соціалізуючу функцію. Це означає, що економічна поведінка соціалізованого члена сім'ї має бути співвіднесена з моральними цінностями, втіленими в економічній культурі сім'ї.

Відхилення від сімейної матриці моральних цінностей означає не просто девіацію в поведінці. Це важливе питання відповідальності–безвідповідальності за відхилення. Пролити світло на соціалізацію особистості як відповідального суб'єкта економічних відносин допоможе ще один методологічно важливий

науковий підхід – суб'єктно-вчинковий.

Суб'єктом можна назвати тільки внутрішньо вільну людину, яка приймає рішення про способи своєї взаємодії з іншими людьми, перш за все, на основі свідомих моральних переконань [2, 7]. В.Татенко взаємопов'язує суб'єктність і вчинковість, наполягаючи на тому, що вчинкове довізначення людини як суб'єкта життєдіяльності, суб'єкта індивідуального психічного життя надає йому необхідної і достатньої сутнісної конкретизації, оскільки наповнює індивідуальне природним для людини соціокультурним змістом і смислом [5,349]. Це ж стосується і самого процесу економічної соціалізації особистості. Мета цього процесу набуває соціокультурного виміру: розвиток системи тих соціально-психологічних якостей, які забезпечують продуктивне автентичне функціонування особистості у системі економічних відносин. Найвагомим ефектом є досягнення переживання особистістю автентичності свого буття у економічній сфері своєї життєдіяльності. Це переживання особистої суб'єктності, об'єктивованої у всій гаммі взаємних зв'язків і стосунків з іншими на основі втілення смислового змісту особистості у фактах перетворень, здійснених нею у економічному оточенні.

Але підкреслимо головне – усі ці процеси і їх ефекти ведуть до самоперевершення суб'єктом своїх попередніх станів, переживань, до досягнення ним нового рівня у розвитку, уможливленим тільки завдяки наяв-

ності Іншого, тільки за посередництва і активної співучасті Іншого, у взаємовідповідальному бутті. Отже, увесь цей рух дитини до себе більш дорослої і соціалізованої – це завжди співрух, співтворення в єдиному просторі з Іншим. Найпершим і найвирішальнішим у житті дитини таким соціально-психологічним простором є сімейні взаємини. Якраз вони і можуть характеризуватись часткою «спів-»: співіснування, співрух, співпереживання. Останні і становлять той простір, що забезпечує соціалізацію дитини на межі «Я» - «Ти», у інтегративному просторі «Ми», в якому втілюється і «Я», і «Ти».

В цьому полягає сутність вчинкового виміру економічної соціалізації дитини.

Виходячи з вказаних наукових підходів до розуміння економічної соціалізації дитини в сім'ї, підкреслимо, наскільки важливою для успішної економічної соціалізації дитини є відповідність моделі культури підприємливості тих ціннісних характеристик, які превалюють, згідно з якими зорієнтований простір сімейних взаємин. Так, можна припускати, що економічна соціалізація дитини, наприклад, в малозабезпеченій сім'ї буде протікати з викривленнями, набувати особливих рис і призводити до специфічних ефектів, чому і будуть присвячені наші наступні наукові пошуки.

Висновки. Означений спектр методологічних підходів до розуміння економічної соціалізації дитини в сім'ї дає можливість представити її як процес становлення та роз-

витку у особистості економічної культури. Йдеться про систему тих соціально-психологічних якостей, що забезпечують продуктивне аутентичне функціонування особистості у системі відносин привласнення економічних благ. Очевидно, що особливості економічної культури сім'ї задають напрямки соціалізації дитини як суб'єкта економіки. Логіка наших міркувань втілює спробу подолати монополію адаптаційно-детерміністичного канону психології соціалізації і запропонувати суб'єктно-перетворюючий вектор у поясненні проблем економічної соціалізації дитини, можливий при посиленні його системною та інтерсуб'єктною методологією.

Перспективи подальших досліджень можуть становити соціально-психологічні закономірності формування культури підприємливості у сучасній українській молодій сім'ї і відповідні ефекти економічної соціалізації дітей, які в ній виховуються.

Перелік використаних джерел:

1. Журавлев А. Л., Купрейченко А.Б. Социально-психологическое пространство личности / А.Л.Журавлев, А.Б.Купрейченко. – М.: Изд-во «ИП РАН», 2012. – 496 с.
2. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг.ред.В.О.Татенка. – К.: Либідь, 2006.
3. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі [та ін.]; за ред. В.В.Москаленко – К.: Педагогічна думка, 2015. – 405 с.
4. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія. /Т.В. Говорун,

Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, Л.М. Карамушка,
О.В. Лавренко, О.О. Міщенко, В.В. Москаленко,
Ю.Ж. Шайгородський./ Ред. В.В. Москаленко; Кіровоград.
2012. – 205 с.

5. *Субъект, личность и психология человеческого бытия /*
Под ред. В.В. Знакова и З.И. Рябикиной. – М.: Изд-во
«Институт психологии РАН», 2005.

References (Transliteration):

1. *Zhuravlev A. L., Kupreychenko A.B. Sotsialno-psihologicheskoe prostranstvo lichnosti / A.L.Zhuravlev, A.B.KKupreychenko. – М.: Изд-во «IP РАН», 2012. – 496 с.*
2. *Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok: Filosofs'ko-psykholohichni studiyi / Za zah.red.V.O.Tatenka. – К.: Lybid', 2006. – S. 11 - 36.*
3. *Sotsial'no-psykholohichni zakonomirnosti stanovlennya ekonomichnoyi kul'tury molodi: monohrafiya / V.V. Moskalenko, O.V. Lavrenko, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili [ta in.]; za red. V.V.Moskalenko – К.: Pedahohichna dumka, 2015. – 405 s.*
4. *Sotsial'no-psykholohichni problemy stanovlennya sub'yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi: monohrafiya. /T.V. Hovorun, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili, L.M. Karamushka, O.V. Lavrenko, O.O. Mishchenko, V.V. Moskalenko, Yu.Zh. Shayhorodskyy./ Red. V.V. Moskalenko; Kirovohrad. 2012. – 205 с.*
5. *Sub'ekt, lichnost i psihologiya chelovecheskogo byitiya/Pod red..V.V.Znakova i Z.I.Ryabikinoy. – М.: Изд-во «Institut psihologi RAN», 2005.–S.9-44.*

Dembytska Nataliia

PhD, Senior Research Fellow, Associate Professor of Developmental Psychology Department, Psychology Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Senior Research Fellow.

FAMILY RELATIONSHIPS AS A FACTOR OF THE CHILD'S ECONOMIC SOCIALIZATION

ABSTRACT

The article is devoted to the substantiation of basic theoretical and methodological approaches to the analysis of child's economic socialization in the space of a low-income family as problem of social psychology. Socialized influence of family relations on the development of child's economic culture is explained in terms of cultural-active, structural-functional, subjectness, behavioral and intersubjectness approaches.

It causes the child value matrix of attitudes to the economy, to themselves and others as actors of material and spiritual appropriation of economic benefits. It determines the forming of generalized image of the human host, form the core of the economic views and ideas about family, about yourself and others in relations related to appropriation of economic benefits. It determines the formation of a child's generalized image of a host-man. It is the core of the personal economic views and ideas about family, themself and others in relations of economic benefits appropriation.

It is shown that the economic culture of the family determines the child strategies of operating of economic benefits.

Specified range of methodological approaches to the understanding of child's economic socialization in the family makes it possible to present it as a process of formation and development of individual economic culture.

It is a system of social and psychological qualities which provide productive authentic personality functioning in the system of relations of economic benefits appropriation.

Obviously, the economic culture the features of family sets the directions of socialization of child as an actor of an economy. The logic of our discussion represents an attempt to overcome the monopoly of adaptive-deterministic canon of the socialization psychology and offer subject-transforming vector in explaining the problems of child economic socialization. It is possible due to strengthening its by system and intersubjectness methodology.

Keywords: economic socialization, agent of socialization, family, financial self-support, of personality privacy, family relationships, relationships.

Дембицкая Наталия Николаевна

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии развития, факультет психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, старший научный сотрудник, м. Киев (Украина)

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В СЕМЬЕ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СОЦИ- АЛИЗАЦИИ РЕБЕНКА

Аннотация. В статье обосновываются теоретико-методологические подходы к изучению отношений в семье, опосредованных присвоением экономических благ, как одного

из решающих факторов экономической социализации ребенка. С точки зрения культурно-деятельностного, структурно-функционального, субъектного, поступкового и интересубъектного подходов объясняются особенности социализирующего влияния межличностных отношений в семье на развитие экономической культуры ребенка.

Ключевые слова: экономическая социализация личности, субъект, семья, материальное самообеспечение, приватность личности, семейные отношения, взаимоотношения.